

1948 – פרשת טוביאנסקי

מאת: סגן יובל שמחיס, תובע צבאי בפרקליטות לעניינים מבצעיים, התביעה הצבאית

במהלך מלחמת העצמאות קצין בצה"ל הועמד לדין באשמת בגידה בפני בית דין שדה והוצא להורג. חקירה שנערכה בהמשך, בהובלת הפרקליט הצבאי הראשי, הביאה למסקנה כי הוא היה חף מפשע. הפגיעה בזכויותיו של טוביאנסקי, גזר-הדין החריג שהוטל עליו ומסקנות החקירה עוררו ביקורת ציבורית קשה ואף הובילו להעמדתם לדין של המעורבים בהליך. בנוסף, הפרשה השפיעה משמעותית על המשפט הצבאי.

רקע עובדתי

במהלך מלחמת העצמאות, תוך התגברות המצור על ירושלים העברית, צומצמה אספקת החשמל לעיר על-ידי חברת החשמל שהייתה באותה עת בבעלות ובשליטה בריטית. מצב זה הביא להתקנת רשת חירום מיוחדת, בה טיפלה גם "יחידת החשמל" אותה הקים ארגון "ההגנה". יחידה זו נועדה לדאוג לאספקת חשמל גם למתקנים אסטרטגיים, אשר נחשבו לחיוניים במאמץ המלחמתי. באותה עת, הופגזה ירושלים קשות וחלק מהפגזים פגעו בכמה מהמתקנים הללו. הפגזות אלו עוררו חשד כי מרגל בקרב כוחות ההגנה מעביר מידע לבריטים אודות מיקומם של המתקנים, אותו הם העבירו לאויב.

סרן מאיר טוביאנסקי ז"ל

שירות הידיעות (ארגון ממנו התפתח בעתיד השב"כ) חשד בסרן מאיר טוביאנסקי, ששימש אותה עת כמפקד בהגנה, האחראי על

שדה התעופה היהודי בירושלים. זאת, בשל פגישה שקיים עם המנכ"ל הבריטי של חברת החשמל, במהלך ההפוגה הראשונה במלחמה, במסגרת עיסוקו האזרחי כמהנדס בחברת החשמל הירושלמית. מעדויות העובדים שנכחו בפגישה עלה, כי השניים שוחחו על הצרכנים להם יש לספק חשמל גם במצבי חירום, והשוו בין הרשימות שכל אחד הביא עמו. ברשימותיו של טוביאנסקי הופיעו גם מתקנים שלא הופיעו ברשימות של המנכ"ל הבריטי. עקב כך, האחרון לחץ על טוביאנסקי למסור לו מידע על המתקנים הנוספים, ודרש ממנו להכין עבורו רשימה מפורטת שלהם, אותה העביר לו טוביאנסקי בהמשך. בדעיבה, הסתבר שהרשימה שהעביר טוביאנסקי לא הכילה מידע על המתקנים שהופצו.

ההליך המשפטי

לשירותי הביטחון די היה בחשדות שהצטברו באותה עת כלפי טוביאנסקי כדי להוציא פקודת מעצר כנגדו. טוביאנסקי נעצר והובא לבית-ג'יז, שם הועמד לדין בפני בית דין שדה. לאחר שנאמר לו כי הרשימה שמסר הובילה להפצת המתקנים האסטרטגיים, תפס הקצין בשערות ראשו, ומלמל בתגובה להאשמה בריגול - "מה עשיתי?". מעשים אלו נראו בעיני השופטים כהודאה באשמה. טוביאנסקי הורשע פה-אחד באשמת בגידה ונגזר עליו עונש מוות.

המשפט עצמו היה רווי בליקויים קשים. כך, הרכב השופטים כלל שלושה קצינים, שהיו גם אלו שחקרו את טוביאנסקי. כמו כן, שלושתם היו מפקדיו של ראש שירותי הידיעות (סא"ל איסר בארי).

בנוסף, להליך לא נוהל פרוטוקול מסודר; טוביאנסקי לא היה מיוצג ולא ניתנה לו הזדמנות להביא עדים מטעמו, ולאחר שהורשע ונגזר דינו - לא ניתנה לו ההזדמנות להגיש ערעור על העונש. לבסוף, עונש המיתה הוצא לפועל באופן מיידי, על ידי כיתת יורים שנבחרה עוד לפני תחילת המשפט על ידי סא"ל בארי.

תחילה, לא נמסרה הודעה למשפחתו ורעייתו חיפשה אחריו במשך זמן רב. כשהתגלה המקרה, היא פנתה אל ראש הממשלה ושר הביטחון, דוד בן-גוריון, על-מנת שיפעל ל"ניקוי" שמו של בעלה. בעקבות הפנייה הורה בן-גוריון לחקור את שאירע, והטיל זאת על סא"ל אהרון חוטר-ישי (בהמשך - הפרקליט הצבאי הראשי).

חשיבות הפרשה - בראי יסודות המשפט הצבאי

בחקירתו הגיע סא"ל חוטר-ישי למסקנה כי טוביאנסקי היה חף מפשע. למסקנה זו היו השלכות דרמטיות. ראשית, הן הובילו להעמדתו לדין של סא"ל איסר בארי, בגין עבירת הריגה (בארי הורשע ונגזר עליו עונש של יום מאסר אחד, אך בשל ההליך - סיים את שירותו); ובהמשך גם להעמדתו לדין של סא"ל אברהם גורלי (שהיה ראש התביעה הצבאית בעת המשפט, ואישר את מעצרו של טוביאנסקי), אם כי בגין עבירה של הוצאת לשון הרע נגד היועץ המשפטי לממשלה ושר המשפטים דאז (גורלי זוכה מהעבירה בבית המשפט העליון). שנית, היא יצרה תהודה ציבורית אשר התבטאה בסנסציה ציבורית ותקשורתית, והובילה לשיח נרחב בכל קצוות הציבור תוך אימוץ נראטיב ברור בדבר חפותו של טוביאנסקי. המשורר נתן אלתרמן כתב על הפרשה את אחד מטוריו הידועים, "אלמנת הברוד".

שלישית, ניכר כי התוצאה הטראגית של הפרשה השפיעה על סוגיית עונש המוות בישראל, תוך שהיא משמשת לא פעם כבסיס לטיעון המתנגד לעונש זה, ואף יש הטוענים כי הייתה לה השפעה בפועל, על ביטול

קטע מכתבה המדגימה את התרעומת הציבורית, עיתון "הבקר", ביום 21

עונש המוות בחוק הישראלי בגין עבירת הרצח.

גם השימוש שנעשה בבית דין שדה צבאי עורר ביקורת רבה, אשר השפיעה על יחסו העתידי של צה"ל לסוגיה והובילה להפקת לקחים בנושא. כך, מספר שנים לאחר הפרשה, הוסדרה פעילותם של "בתי דין שדה" בחוק השיפוט הצבאי, ומאוחר יותר גם בהוראת פיקוד עליון. ההוראות קובעות כיום, כי אם תתקבל החלטה להקים בית דין שדה צבאי, תהיה חובה למנות סניגור לנאשם וכי תעמוד לו זכות הערעור. כמו כן נקבע, שניתן יהיה לבצע עונש מוות שהוטל על-ידי בית דין שדה, רק לאחר שהעונש יאושר על-ידי בית-הדין הצבאי לערעורים, בו יושבים שופטים משפטיים.

התוצאה הטראגית של ההליך וההד הציבורי שיצרה הפרשה תרמה לתיקוני חקיקה, לעיגון זכויות לנאשמים בדין הצבאי ולעיצוב חלק משמעותי בפרוצדורת המשפט הצבאי. מאז ועד היום נמנעו בצה"ל מלהקים בתי-דין שדה ולהוציא לפועל עונשי מוות בבתי-הדין הצבאיים.

מדוע בחרתי בנושא?

הפרשה מסמלת בעבורי את משנה הזהירות שחובה עלינו לנקוט במשפט הפלילי. כתובע בפרקליטות הצבאית, הפרשה משקפת בעיניי את ההשלכות העשויות להתרחש אם הליכי החקירה לא יהיו נאותים, ואם לא תהיה הקפדה על כללי ההליך ההוגן. יתרה מכך, אני סבור כי על אף התמורות שחלו במשפט הצבאי לאחר הפרשה, על העוסקים במלאכה זו לזכור, גם בזמני חירום, כי לעולם יש להקפיד על עבודה מקצועית, יסודית וביקורתית, על-מנת למנוע את האפשרות שדינו של חף מפשע ייגזר על לא עוול בכפו.

להרחבה בנושא, ראו את המקורות הבאים:

- צבי ענבר, "מאזניים וחרב" (2005) בעמ' 433 ;
- מנחם פינקלשטיין, "הטור השביעי וטוהר הנשק: נתן אלתרמן על ביטחון, מוסר ומשפט" (2011) ;
- נתן אלתרמן, "הטור השביעי" (1949) ;
- שבתאי טבת, "עונת הגז: כיתת יורים בבית ג'יז" (1992) ;
- יניב רוזנאי והלל סומר " 'אם כל הזכויות': הזכות החוקתית לחיים", משפט ועסקים יט 537-626 (2016) ;
- ע"פ 24/50, ד"ר אברהם גורלי נ' היועץ המשפטי לממשלת ישראל פ"ד(ה) 1145 (1951) ;
- חלק ו' לחוק השיפוט הצבאי, התשט"ו-1955 ;
- הפ"ע 6.0201 בדבר "בית דין שדה": <https://www.idf.il/media/18789/060201.pdf>